

NASTANAK I DJELOVANJE HRVATSKIH POLITIČKIH STRANAKA U BOSNI I HERCEGOVINI OD PRVOPROSINAČKOG AKTA DO OŽUJSKIH PARLAMENTARNIH IZBORA (1918-1923.)

Našavši se poslije završetka Prvoga svjetskog rata (1918.) u novoj državnoj zajednici, Kara-ljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Hrvati katoličke vjeroispovijesti u Bosni i Hercegovini bili su prisiljeni stvoriti nove političke stranke da bi zaštitili svoje nacionalne, vjerske i gospodar-ske interese. U početku je njihovo političko vodstvo težilo stvaranju jedne jedinstvene stran-ke koja bi okupljala sve Hrvate. Ta je stranka trebala imati oslonac u političkim strukturama sa sjedištem u Zagrebu. "Zagrebačka orijentacija" je zagovarala povezivanje svih hrvatskih političkih snaga, prije nego što bi se tražilo suradnju s političkim organizacija Slovenaca i Sr-ba. Hrvatski katolički seniorat, koji je bio vodeća organizacija Hrvatskoga katoličkog pokre-ta, zastupao je "ljubljsku orijentaciju". Naime, hrvatski su seniori planirali, zajedno s vod-stvom Slovenske ljudske (pučka) stranke, osnovati jedinstvenu Jugoslavensku pučku stranku koja bi djelovala na cijelom teritoriju tadašnje države. Neuspjeh oko stvaranja te stranke, do-veo je do osnivanja autonomnih organizacija Hrvatske pučke stranke za Bosnu i za Hercego-vinu (1919.), koje su imale svoje "vrhovno vodstvo" u Zagrebu, zajedno s ostalim dijelovi-ma stranke u Hrvatskoj i Slavoniji, te Dalmaciji. Nesuglasice između "zagrebačke" i "ljubljan-ske" orijentacije dovele su do stvaranja još jedne hrvatske političke organizacije - Hrvatske težačke stranke. Obje su stranke doživjele svoj politički vrhunac na izborima za Ustavotvor-nu skupštinu (1920.). Nakon što je na drugim parlamentarnim izborima, u ožujku 1923., Ra-dićeva Hrvatska (pučka-republikanska) seljačka stranka osvojila sve "hrvatske zastupničke mandate" u Bosni i Hercegovini, "težačka" je stranka nestala s političke pozornice, a "puč-kaši" su ostali životariti na političkim marginama.

Uvod

Nestanak Austro-Ugarske Monarhije s političkoga zemljoviđa srednje Europe, te nasta-nak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bili su prijelomni državno-politički događaji u povijesti bosansko-hercegovačkih Hrvata u prvim desetljećima XX. stoljeća. Našavši se u novoj državnoj zajednici u kojoj su politički odnosi bili bitno drukčiji od onih u bivšoj Monarhiji, politički vođe hrvatskog naroda morali su napustiti svoje dotadanje političko organiziranje i pristupiti formiranju novih stranaka. U početku je među političkom eli-tom bosansko-hercegovačkih Hrvata-katolika postojala izrazita želja za osnivanje jedne jedinstvene političke stranke, koja bi se u svom djelovanju oslanjala na stranke i skupi-ne sa sjedištem u Hrvatskoj. U Privremenom narodnom predstavništvu (PNP) Kraljevine SHS ta se želja otpočetak manifestirala tako, da su istaknuti predstavnici toga dijela hr-vatskog naroda - fra Didak Buntić, fra Ljubo Galić, Jozo Sunarić i Luka Čabrajić - pri-stupili Narodnom klubu, tj. parlamentarnoj reprezentaciji Hrvatske zajednice (HZ). No, daljnji razvoj političkih događaja nije omogućio ostvarenje te želje. Naime, planovi Hr-vatskoga katoličkog seniorata,¹ koji se nalazio na čelu Hrvatskoga katoličkog pokreta (HKP)² i Slovenske ljudske (pučke) stranke (SLS) o stvaranju Jugoslavenske pučke stran-ke (JPS)³ na cijelom teritoriju tadašnje države nisu bili u skladu s namjerama političkih krugova koji su tražili svoj oslonac u Zagrebu. Te dvije različite političke koncepcije do-

vele su 1919. do stvaranja dviju zasebnih političkih stranaka bosansko-hercegovačkih Hrvata - Hrvatske pučke stranke (HPS) i Hrvatske težačke stranke (HTS).

1. Osnivanje Hrvatske pučke stranke za Bosnu i za Hercegovinu i Hrvatske težačke stranke

U nastojanju da ostvare svoju namjeru o JPS-u, dr. Anton Korošec, predsjednik SLS-a, i dr. Petar Rogulja, katolički novinar, jedan od vodećih članova Seniorata i prvi predsjednik jedinstvenog HPS-a, koji je imao svoje autonomne stranačke organizacije u Hrvatskoj i Slavoniji, te Dalmaciji, poduzeli su u proljeće 1919. agitacijsko putovanje po Bosni i Hercegovini. Njihov dolazak u Mostar nije bio slučajan. Naime, tamošnji su hrvatski političari, predvođeni franjevcima, već bili započeli s osnivanjem HPS-a za Hercegovinu.⁴ Oni su tada odlučno zastupali ideju, da HPS treba biti osnovan kao integralni dio budućeg JPS-a.

Konkretan korak u smjeru organiziranja HPS-a u Hercegovini učinjen je sazivanjem pouzdaničkog sastanka mostarskih Hrvata. Sastanak je održan 19. travnja 1919., tj. nekoliko dana prije Korošćeva i Roguljina dolaska u Mostar.⁵ Početak provođenja stranačke organizacije HPS-a u Hercegovini dobio je potporu iz najviših redovničkih krugova. Tadanji provincijal hercegovačkih franjevaca fra David Nevistić "pozvao je sve svećenike, da što prije počnu provoditi organizaciju HPS po Hercegovini".⁶

Osnivanje HPS-a, odnosno JPS-a, u Bosni je teklo drugim putem. U nastojanju da se u skoroj budućnosti provede jedinstvena politička organizacija (stranka) za cijelu Bosnu i Hercegovinu, neovisno o nastojanjima SLS-a i Seniorata, na jednom je sastanku u Sarajevu, početkom 1919., izabran odbor sa zadaćom da za nju izradi "nacrt programa". Članovi su odbora bili: msgr. Karlo Cankar, nekadašnji tajnik pokojnoga vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera, fra dr. Julijan Jelenić i prof. Stjepan Janković. Konačni "nacrt programa" izradili su msgr. Cankar i fra Jelenić.⁷ Prilikom izbora novoga franjevačkog provincijala u proljeće 1919., došlo je u Sarajevu do "jednoga šireg sastanka" redovničkoga i svjetovnog klera i brojnih katoličkih svjetovnjaka. Na sastanku je usvojen Cankar-Jelenićev "nacrt programa" predmnijevane političke stranke.⁸ Usprkos toga, pod utjecajem P. Rogulje i vlč. Janka Šimraka, grkokatoličkoga svećenika, sveučilišnog profesora u Zagrebu i budućega križevačkog vladike, te posredstvom banjalučkih seniora, dio je sudionika sarajevskog sastanka odlučio pristupiti osnivanju - HPS-a za Bosnu. Na čelu te stranačke grupacije bio je msgr. Cankar.⁹

U toj situaciji, kada je postojao poticajni krug za osnivanje jedinstvene hrvatske političke stranke u Bosni i Hercegovini, a istodobno donijeta odluka da se osnuje HPS za Bosnu, u Sarajevu je doputovao vlč. Korošec u pratnji P. Rogulje. Na pouzdanom sastanku Hrvata grada Sarajeva osim vlč. Korošca je govorio i Milan Maraković, koji je obrazložio program HPS-a za Bosnu, posebno naglasio da "članom stranke može biti svaki državljani [Kraljevine] SHS bez razlike vjere".¹⁰ Istoga dana kad je održan stranački pouzdani sastanak, i sarajevsko je svećenstvo održalo "konferenciju" s vlč. Korošcem, te je i ono podrprlo osnutak HPS-a.¹¹

Osnovna razlika između Cankar-Jelenićeva "nacrta programa" i onoga prihvaćenog za HPS u Bosni, izražena je u tvrdnji da je novopokrenuta stranka "integralni dio" SLS-a,

odnosno točnije rečeno budućeg JPS-a.¹² Za bosanske političare okupljene oko J. Sunarića, koji su imali svoj “akcioni odbor” za osnivanje Hrvatske narodne stranke (HNS), kako se prvotno trebala zvati Hrvatska težačka stranka (HTS), to nije značilo ništa drugo nego Koroščevo i seniorsko razbijanje hrvatskih redova u Bosni.¹³

Kao što su pristaše HPS-a u Bosni i Hercegovini imali čvrste veze i potporu u vlč. Korošcu i katoličkom Senioratu u Zagrebu, tako su i političari okupljeni oko nesuđenog HNS-a imali svoj oslonac u HZ-u. Naime, u pokušaju okupljanja svih Hrvata Bosne i Hercegovine u jednu političku stranku, čelnici HZ-a imali su velikog udjela. Nakon što je u Hrvatskoj ta stranka već bila osnovana (1919.), pristupilo se pripremama za proširivanje njezina djelovanja i u Bosni i Hercegovini. Održani su brojni pouzdani sastanci, te je na kraju osnovan i “akcioni odbor” koji je imao provesti organiziranje HZ-a u tom dijelu Kraljevine SHS.¹⁴ Ipak, uskoro se od toga odustalo.

Na travničkom sastanku, održanom 14. kolovoza 1919., prisustvovali su osim bosansko-hercegovačkih političara i neki čelnici HZ-a (dr. Lavoslav Polić, dr. Albert Bazala, dr. Stjepan Buć, dr. Milovan Žanić, don Kerubin Šegvić, vlč. Vjekoslav Spinčić i dr.). Nakon rasprave je jednoglasno usvojena rezolucija u kojoj se, između ostaloga, tvrdilo da se “HPS i HNS likvidiraju”, te da se “osniva nova jedinstvena stranka svih Hrvata Bosne i Hercegovine pod imenom ‘Hrvatska Težačka Stranka’”, koja će imati “program svojodobno izrađen po gg. Karlu Cankaru i dr. fra Julijanu Jeleniću”.¹⁵

Prema novinskom izvješću u Privremeni odbor HTS-a ušli su vodeći pojedinci iz bivšega “akcionog odbora” HNS-a i neki iz HPS-a za Bosnu.¹⁶

Sljedećeg dana, 15. kolovoza 1919., u Docu kraj Travnika održana je prva velika “pučka skupština” HTS-a. Na skupštini su govorili i članovi Narodnog kluba.¹⁷ Privremeni odbor HTS-a sljedećih je tjedana razvio široku akciju za osnivanje svojih organizacija po Bosni i Hercegovini. U sastavu mjesnih odbora prevladavali su težaci, ali je vodstvo stranke bilo u rukama svjetovne inteligencije i katoličkog svećenstva, prvenstveno bosanskih franjevaca.¹⁸

Ipak, travnička skupština i njezine odluke nisu značili da je spor oko stvaranja jedinstvene političke stranke bosansko-hercegovačkih Hrvata bio konačno prevladan. Od istaknutijih pristaša bosanskoga HPS-a, nazočnih na travničkoj skupštini, jedino je Ivica Pavičić pristupio HTS-u. Ostali, iako su bili izabrani u Privremeni odbor te nove stranke, nisu bili voljni odustati od vlastite političke organizacije, koja je u Bosni (i Hercegovini) već bila uhvatila korijen, a dobila je i osjetnu potporu od dijela tamošnjeg svećenstva.¹⁹ Ovdje je važno naglasiti da su bosanski franjevci najvećim dijelom pristajali uz HTS, a hercegovački uz HPS. Svojevrсна iznimka od toga pravila bili su duvanjski franjevci, koji su se, iako su pripadali hercegovačkoj provinciji, za razliku od većine svoje redovničke subraće, politički opredijelili za HTS.²⁰

Travnički su zaključci bili posljednji ozbiljan pokušaj političkog okupljanja Hrvata Bosne i Hercegovine u jednu političku stranku. Njihov je neuspjeh ujedno značio i konačni politički rascjep među Hrvatima tih krajeva, ali i samostalan život dviju stranačkih organizacija - HPS-a i HTS-a.²¹ No, valja naglasiti, da su obje te stranke bile samo dio širega političkoga i inog organiziranja. Naime, bosanski HPS je bio dio cjelovitoga HPS-

a koji je, pak, bio integralni dio jedinstvenoga HKP-a, odnosno njegova "politička grana". Tu se, naime, radilo o primjeni "potpunog sistema" koji je u sebi, kao integralne dijelove, sadržavao katoličke kulturne i gospodarske organizacije te - političku stranku. Tvorac toga sistema bio je vlč. Vilim Ivanek, a njegov glavni promicatelj senior P. Rogulja.²² HTS, iako je formalno bio samostalna politička organizacija bosansko-hercegovačkih Hrvata, nije u stvarnosti predstavljao mnogo više od produžene ruke HZ-a.²³

Prvi ispit na kome su hrvatske političke stranke u Bosni i Hercegovini - HPS i HTS - mogle provjeriti do koje su mjere uspjele učvrstiti svoje redove i pridobiti glasače bili su izbori za Ustavotvornu skupštinu (Konstituantu).

2. Izbori za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca

Sve političke stranke napele su do krajnjih granica svoje snage da osvoje što više zastupničkih mjesta u Ustavotvornoj skupštini. Izbori za to najviše zakonodavno tijelo Kraljevine SHS raspisani su za 28. studenoga 1920.

Ideja izborne kooperacije nije bila strana čelništvu HPS-a.²⁴ Još prije službenog početka izborne agitacije u bosansko-hercegovačkim se političkim krugovima moglo čuti da vodstva HPS-a za Bosni i za Hercegovinu te HTS-a rade na ujedinjenju svojih stranaka, ili bar na postizanju izbornog sporazuma, što je bilo realnije za očekivati.²⁵ Obje političke grupacije Hrvata-katolika u Bosni i Hercegovini bile su svjesne opasnosti da bi na temelju važećega izbornog zakona Hrvati mogli biti politički znatno oslabljeni, ako bi na izbore izašli podijeljeni na više stranaka. No, pitanje postavljanja kandidata i raspodjela eventualno osvojenih zastupničkih mandata pokazalo se kao nepremostiv problem za sklapanje izbornog sporazuma.²⁶ Vodstvo HTS-a skidalo je sa sebe svaku odgovornost za neuspjeh pregovora. Dapače, tvrdilo je da je HPS "uistinu i prove[lo] pregovore samo da ih razbije i da farizejski svali krivnju na drugoga".²⁷ Glavni su razlog za neuspjeh u stvaranju izborne koalicije, ipak, vidjeli u tome što je HPS bio protivan - federalizmu.²⁸ "Pučkaški" tisak nije pridavao toliko pozornosti tijeku pregovora i njegovu neuspjehu, te se, uglavnom, zadovoljio uopćenom konstatacijom da je HTS "postavlj[a]o takve uvjete da se sloga razbila".²⁹

Razočaran neuspjehom pregovora, provincijal hercegovačkih franjevac fra D. Buntić, bivši član Narodnog kluba, koji je u međuvremenu pristupio HPS-u, svojoj je redovničkoj subraći dao upute za predizbornu borbu:

"O tome [politic] ne smije biti ni spomena na svetim mjestima. Ako ustanovite da je vaš narod podijeljen, stojte potpuno po strani; ne zalažite se ni za jednu stranu. Nemojte vrijeđati sljedbenike Težacke stranke, jer i oni su najvećim dijelom dobri vjernici katolici, dobri rodoljubi".³⁰

Iako Radićeva Hrvatska (pučka-republikanska) seljačka stranka (H/P-R/SS) nije sudjelovala u izbornoj borbi u Bosni i Hercegovini, njezin je tisak pisao o tamošnjim političkim previranjima.³¹

Popisi birača u Bosni i Hercegovini sastavljeni su na osnovi popisa stanovništva iz 1910. Tada je u toj austro-ugarskoj pokrajini bilo 1,898.044 stanovnika. Gledajući prema okruzima, u kojima se i provodilo glasovanje za pojedine kandidatske liste, brojitbeni su pokazatelji bili sljedeći: 1. banjalučki: 403.817, 2. tuzlanski: 425.496, 3. sarajevski: 288.061,

4. bihački: 229.071, 5. travnički: 284.561 i 6. mostarski: 267.038 stanovnika.³² Ukupan broj osoba s pravom glasa bio je 476.237. Broj izbornika (birača) u pojedinim izbornim okruzima bio je sljedeći: 1. banjalučki: 99.860, 2. tuzlanski: 106.699, 3. sarajevski: 76.680, 4. bihački: 50.763, 5. travnički: 75.680 i 6. mostarski: 67.177.³³

HTS je istakao svoje izborne liste u svih šest bosansko-hercegovačkih izbornih okruga. Svi zastupnički kandidati bili su s područja Bosne i Hercegovine, osim u slučaju Matka Laginje, tadašnjega hrvatskog bana, koji je bio nositelj stranačke liste u mostarskom izbornom okrugu.³⁴

HPS za Bosni i za Hercegovinu istakao je svoje kandidatske liste u svim izbornim okruzima, osim u bihačkom.³⁵

Iako su obje stranke na svojim kandidatskim listama istaknule znatan broj pojedinaca iz redova profesora, odvjetnika, činovnika i svećenika na njima su bili zastupljeni i težaci (seljaci). Prisutnost težaka je bila osobito zamjetna na kandidatskim listama HPS-a.³⁶

Od ukupnoga broja izbornika u Bosni i Hercegovini na izbore je izašlo njih 330.958.³⁷

Nakon što su svi izborni rezultati sređeni, bilo je jasno da je HTS bolje prošao u Bosni, a HPS u Hercegovini.

Za kandidate HTS-a je pao sljedeći broj glasačkih kuglica u pojedinim izbornim okruzima: 1. banjalučki: 8.752, 2. bihački: 1.553, 3. mostarski: 7.325, 4. sarajevski: 1.988, 5. travnički: 13.198, 6. tuzlanski: 5.574. Dakle, HTS je ukupno dobio 38.390 glasa. U Ustavotvornu skupštinu Kraljevine SHS izabrani su: Nikola Zadro (banjalučki izborni okrug), M. Laginja (mostarski), I. Pavičić (sarajevski), fra Jako Pašalić i S. Janković (travnički) i Mato Špionjak (tuzlanski).³⁸

HPS za Bosnu dobio je sljedeći broj glasova: 1. banjalučki: 2.670, 2. sarajevski: 1.780, 3. travnički: 3.385, 4. tuzlanski: 2.899.³⁹ Dakle, ukupno 10.734 glasa, što nije bilo dovoljno za osvajanje niti jednoga zastupničkog mandata.

HPS za Hercegovinu pokazao se veoma uspješnim na ovim izborima. Naime, u mostarskom izbornom okrugu "pučkaška" je stranačka lista dobila 10.040 glasova,⁴⁰ što je značilo da su u Ustavotvornu skupštinu bili izabrani: fra D. Buntić, Nikola Mandić i Marko Rebac.⁴¹

U cijeloj Bosni i Hercegovini HPS je uspio osvojiti 20.774 glasa.⁴²

Vodstvo HPS nije krilo svoje razočaranje izbornim rezultatima svoje stranke. Ipak, izborni su neuspjeh nastojali opravdati brojnim nepovoljnim okolnostima, u prvom redu "samovoljom općinskih organa" koji su "ispuštali i brisali iz biračkih spiskova" znatan broj Hrvata, potencijalnih glasača HPS-a.⁴³

Rezultati izbora za Ustavotvornu skupštinu (Konstituantu) odredili su odnos snaga u parlamentarnom životu Kraljevine SHS sve do ožujka 1923., kada su održani izbori za novi saziv Narodne skupštine.

3. Hrvatska pučka i Hrvatska težačka stranka u Ustavotvornoj skupštini Kraljevine SHS

Odmah s početkom rada Ustavotvorne skupštine, SLS i HPS su osnovali svoj parlamentarni klub - Jugoslavenski klub - u kome je osim četrnaest slovenskih zastupnika bilo i devet "pučkaških" izabranih u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji te Hercegovini. U klub su nešto kasnije ušla i četiri bunjevačko-šokačka zastupnika, predvođena popom Blaškom Rajićem. Za predsjednika kluba izabran je vlč. Korošec, za potpredsjednike Stjepan Barić, predsjednik cjelokupnog HPS-a, i N. Mandić, a tajnici su postali M. Rebac i Andrej Gosar.⁴⁴

Zastupnici HTS-a djelovali su u Ustavotvornoj skupštini zajedno s HZ-om, obnovivši Narodni klub osnovan još u PNP-u.⁴⁵

Jugoslavenski i Narodni klub aktivno su sudjelovali u raspravama oko donošenja ustava Kraljevine SHS. Jugoslavenski klub nije izradio svoj posebni i formalni nacrt ustava, nego je osnovne konture svoga ustavnog prijedloga dao u raspravi povodom vladinog prijedloga ustava. Vlč. Korošec je predao Ustavnom odboru Konstituante "izdvojeno mišljenje" stranaka okupljenih u Jugoslavenskom klubu o vladinu nacrtu ustava. Prema tom mišljenju, službeno nazvanom "Nacrt ustava Jugoslavenskog kluba",⁴⁶ jugoslavenska bi država "kao ustavna i parlamentarna monarhija" trebala biti podijeljena na šest pokrajina: Srbija sa Starom Srbijom i Macedonijom, Hrvatska i Slavonija s Međimurjem, Bosna i Hercegovina i Dalmacija, Crna Gora, Vojvodina i Slovenija. Pokrajine bi imale biti autonomne oblasti sa svojim pokrajinskim skupštinama i vladama. Kriteriji za podjelu države na pokrajine opravdavale su se prvenstveno ekonomsko-političkim razlozima. Ipak, protivnici autonomističkog uređenja jugoslavenske države vidjeli su u njemu prvenstveno "vjersko načelo", tj. Jugoslavenski je klub, navodno, želio cijelu državu podijeliti na dvije odvojene političke cjeline: tri uglavnom katoličke i tri pretežito pravoslavne. Argument za svoju tvrdnju nalazili su u činjenici da je Jugoslavenski klub predlagao administrativno-upravno povezivanje Bosne i Hercegovine s Dalmacijom, što bi dovelo do toga da bi u toj autonomnoj pokrajini katolici postali većina.⁴⁷

Prema nacrtu Narodnog kluba, jugoslavenska je država trebala biti podijeljena na šest "pokrajina": 1. Srbiju s Makedonijom, 2. Crnu Goru, 3. Vojvodinu (Banat, Bačka i Baranja), 4. Bosnu i Hercegovinu, 5. Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju i 6. Sloveniju. Državni poslovi bili bi podijeljeni između države i tih "pokrajina", a te poslove nacrt taksativno razdvaja na dvije kategorije. Toj podjeli državnih poslova odgovarala je i dioba organa vlasti na državne i "pokrajinske". Državni organi - kralj, dvodomno predstavništvo i zajednička vlada - obavljali bi samo poslove državnog djelokruga, bez mogućnosti utjecaja na otpravljanje poslove u "pokrajinama". "Pokrajinski" organi - pokrajinska predstavništva, pokrajinske vlade i šefovi pokrajinske egzekutive - provodili bi autonomne poslove svog djelokruga, pa bi pokrajinski sabori samostalno obavljali zakonodavnu funkciju, a njihove bi zakone potvrđivao kralj. U slučaju sukoba nadležnosti između države i "pokrajina" odlučivao bi Ustavni sud. Državno ustrojstvo predloženo tim nacrtom imalo je federativni karakter.⁴⁸

Prije nego što je uopće došlo do glasovanja o prihvaćanju vladina nacrtu ustava kao podloge za specijalnu debatu, Narodni klub je, 12. svibnja 1921., napustio Ustavotvornu skupštinu. Pored H(P-R)SS-a i Hrvatske stranke prava (HSP), to je tada bila treća hrvatska politička skupina koja je apstinirala od rada u Konstituantu.⁴⁹

Nakon što su 11. lipnja 1921. jugoslavenski komunisti odlučili napustiti Konstituantu, nije trebalo dugo čekati ni na odlazak Jugoslavenskog kluba. Samo nekoliko dana kasnije, sve su članice toga kluba prosvjedovala protiv vladine odluke da se odgodi rasprava o VIII. odjeljku nacrtu ustava. To je poglavlje bilo značajno za Jugoslavenski klub, jer je sadržavalo odredbe o vlastima središnje i mjesne uprave. Kad je predsjednik Konstituantu, Ivan Ribar, odbacio protest Jugoslavenskog kluba, njegove su članice privremeno odustale od daljnjeg sudjelovanja u njenom radu.⁵⁰ Novinstvo HPS-a dočekalo je vijest o primitku centralističkog Vidovdanskog ustava s neskrivenim nezadovoljstvom - "Ovaj ustav ostvaruje velikosrpsku koncepciju".⁵¹

Skori povratak članica Jugoslavenskog kluba u beogradsku Skupštinu, koja je sada postala zakonodavna, nije bio upitan, jer su se one već unaprijed odlučile na - "borbu za reviziju ustava" parlamentarnim putem. Povratak članova Jugoslavenskog kluba u skupštinske klupe dočekan je u hrvatskoj političkoj oporbi s negodovanjem.⁵²

Još prije nego što je bio izglasan Vidovdanski ustav (28. lipnja 1921.), bilo je jasno da je Stjepan Radić postao neupitni vođa protucentralističke hrvatske oporbe koja je ili napustila rad u Ustavotvornoj skupštini (HZ i HTS) ili je odranije provodila politiku parlamentarne apstinencije (H/P-R/SS i HSP). Odmah poslije usvajanja Vidovdanskog ustava osnovan je Hrvatski blok (HB)⁵³ koji su činile tri već spomenute oporbene stranke iz Hrvatske, te Hrvatki radnički savez⁵⁴ i HTS.⁵⁵ Ulazak HTS-a u HB nije bilo ništa iznenađujuće. Naime, prvaci HTS-a - I. Pavičić, Jure Šutej i Bariša Smoljan - imajući neposredni uvid u događanja među bosansko-hercegovačkim Hrvatima, postajali su svakim danom svjesniji da je utjecaj Radića i njegove stranke sve prisutniji.⁵⁶

Taktika HB-a bila je parlamentarna apstinencija. Taktika HPS-a bila je parlamentarna borba. "Pučkaši" su bili jedina hrvatska stranka koja je ostala u beogradskoj skupštini, te su tako razmjerno svojoj političkoj snazi, razbijali jedinstveni nastup hrvatskih oporbenih stranaka.

4. Ožujski parlamentarni izbori u Bosni i Hercegovini

Drugi parlamentarni izbori u Kraljevini SHS, zakazani za 18. ožujka 1923., bili su od presudnog značenja za daljnje djelovanje hrvatskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini.

Pitanje stvaranja izbornih koalicija bilo je aktualno i prilikom tih izbora. Vodstvo HPS-a nije bilo protivno izbornoj suradnji. Polazeći od činjenice da su odredbe izbornog zakona išle na štetu hrvatskih stranaka ako bi one nastupile samostalno, "pučkaši" su se izjavili suglasnima da "sve hrvatske stranke idu zajedno u izbore, a poslije izbora neka svaka opet vodi politiku po svome uvjerenju i po svome programu". Zanimljivo je da se u vodećim krugovima HPS-a tvrdilo da je izborna suradnja moguća i s muslimanima: "U hrvatskom pitanju i u pitanju uređenja države mogli bi se složiti [...] s bosanskim muslimanima autonomistima".⁵⁸

Međutim, nad izbornom suradnjom “svih hrvatskih političkih stranaka” lebdjela je odluka Radićevog H(P-R)SS-a da u izbore ide samostalno:

“Prema zaključku glavnog odbora HRSS od 26. veljače 1922. kod budućih saborskih izbora stupa HRSS svuda posve samostalno sa svojom seljačkom republikanskom listinom, te s nijednom gospodskom strankom ne sklapa nikakvoga izbornoga sporazuma. Ovaj zaključak vrijedi, naravno, i za one hrvatske gospodske stranke, s kojima je HRSS u današnjem Hrvatskom Bloku [...]. Ovaj zaključak upozorujemo [...] vrijedi i za sve organizacije i za sve pojedine pristaše HRSS”.⁵⁹

U Sarajevu je, 6. siječnja 1923., u dvorani “Trebevića”, održana skupština pristaša tamošnjih hrvatskih stranaka.⁶⁰ Uz “vrlo veliko odobravanje” nazočnih stranačkih pristaša prihvaćena je rezolucija, u kojoj je stajalo i sljedeće:

“Hrvati grada Sarajeva, bez obzira na stalež i stranačko opredjeljenje, [...] uočili su veliku opasnost, koja prijete Hrvatima, budu li prigodom idućih izbora zašli u izbornu borbu podvojeno. Poučeni iskustvom, da je podvojenost Hrvata dovela Hrvate u podređeni položaj u ovoj državi, uslijed čega njihovi opravdani zahtjevi nijesu bili respektirani ni u kojem pogledu, a najmanje u pogledu unutarnjeg uređenja države i stvaranja ustava, smatraju, da je prva i sveta dužnost svih hrvatskih stranaka, da što prije stupe u pregovore za ostvarenje izbornoga kompromisa. Ti pregovori moraju bezuvjetno dovesti do zajedničke listine svih hrvatskih stranaka, a sve, što bi ometalo ovo grupisanje hrvatskih sila, ima da se eliminiira bez obzira na razilaženje programa i lične ambicije pojedinaca”.⁶¹

Istog dana u Varešu, u dvorani hrvatskoga društva “Zvijezda”, u prisutnosti predstavnika HPS-a, HTS-a i Organizacije radnika Hrvata, održan je sastanak na kome je bio 656 pristaša i znatizeljnika.⁶² Sudionici toga sastanka, također, su donijeli rezoluciju u kojoj se kaže:

“[...] Tražimo i zahtijevamo od vođa svih hrvatskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini sljedeće: da bace na stranu sva politička trvenja i međusobnu borbu kod predstojećih izbora za Narodnu Skupštinu i da istupe jedinstveno kao stranka ‘borbe i rada’ svih Hrvata u Hercegovini s lozinkom: Revizija vidovdanskog ustava i ukidanje zakona o zaštiti države t. zv. ‘Obznane’. U ovim časovima moramo da imamo u vidu samo zajedničko dobro svih Hrvata u Bosni i Hercegovini, bez ikakvog međusobnog nepovjerenja ili stranačke natruhe. To tražimo imajući na umu dobrobit narodne stvari i važnost stvaranja čvrste falange u borbi za hrvatsku stvar i čovječja prava svakoga pojedinca u našoj domovini”.⁶³

Vrhovno vodstvo HPS-a u Zagrebu u načelu nije imalo ništa protiv mogućega izbornog sporazuma u Bosni i Hercegovini, dapače, ono je izjavilo da “želi da do toga kompromisa dođe”.⁶⁴ S obzirom na to da je u izborima za Ustavotvornu skupštinu HTS u Bosni i Hercegovini dobio više od 30.000 glasova, a HPS nešto više od 20.000, držalo se da će ti rezultati biti solidna osnovica za izborni sporazum i podjelu eventualno osvojenih zastupničkih mandata. Prema prvim novinskim reakcijama, izgledalo je da bi moglo doći do sklapanja izbornog sporazuma između tih dviju hrvatskih političkih stranaka bosansko-hercegovačkih Hrvata-katolika. U “Narodnoj Politici”, glavnom glasilu HPS-a, konstatirano je da taj “kompromis što ga stvaraju bosanski katolički Hrvati za ove izbore,

imade čisto defenzivan karakter, koji nema na sebi ništa izazovno ni za koju plemensku ili konfesijsku skupinu”.⁶⁵

U Sarajevu je 25. i 26. siječnja 1923. održana skupština vodstva HTS-a, na kojoj je zaključeno da se u predstojećim parlamentarnim izborima u Bosni istupi pod imenom HB-a, a da se za Hercegovinu o tome donese zaključak na “narodnoj skupštini” zakazanoj za 28. siječnja iste godine. Potom se prešlo na pitanje izborne sloge s HPS-om.⁶⁶ Nakon kraće rasprave odlučeno je da se od predstavnika HPS-a za Bosnu i za Hercegovinu, koji su imali ovlasti da samostalno vode pregovore o izbornoj suradnji s drugim strankama, zatraže uvjeti za postignuće sporazuma. Dobivši “pučkaške” uvjete “težaci” su jednoglasno zaključili da su oni “pretjerani [...] jer ne samo, što se u tim uvjetima tražilo prevelik broj mandata, što nikako ne stoji u skladu s faktičnim stanjem HPS u B[osni] i H[ercegovini], nego i zato, što bi HTS, kada bi ih prihvatila, ma samo djelomično, morala posve izmijeniti svoj odnošaj prema HRSS, pa tim i prema HB, čiji je član”.⁶⁷

HPS je putem svog novinstva izrazio čuđenje zbog odluke vodstva HTS-a da se konzultira s predsjedništvom HB-a, jer je Radić još početkom 1922. izjavio da HB za izbore ne postoji, te da će H(P-R)SS svugdje istupati samostalno.⁶⁸ Naravna bi posljedica toga bila ta, zaključivali su logično “pučkaši”, da i ostale stranke koje su bile udružene u HB-u mogu kod predstojećih izbora istupiti neovisno i “praviti izborne sporazume po svojoj volji”.⁶⁹ Osim toga, vodstvo HPS-a je odlučno tvrdilo da “Radićeva stranka ne može reprezentirati sve Hrvate, pa zato tko vodi borbu protiv Radića, za toga ne će nitko pameantan ustvrditi, da vodi borbu protiv Hrvata uopće”.⁷⁰

Odluka vodstva HTS-a da ostane u HB-u, mada je u tom času bilo teško reći što to zapravo znači, te naknadno postavljeni zahtjev da i HPS stupi u taj stranački blok, nadilazili su pitanje međustranačkoga izbornog sporazuma. Za “pučkaše” je izborni sporazum trebao biti isključivo taktičko pitanje koje ne zadire u program niti jedne od stranaka. Zahtjev da HPS uđe u HB bio je “načelno pitanje” o kojem “pučkaši” nisu željeli pregovarati.⁷¹

Do konačnog prekida pregovora između HPS-a i HTS-a za “složan istup bosanskih Hrvata” u parlamentarnim izborima, došlo je početkom veljače 1923. Dvije stranačke delegacije, kolikogod da su obje kasnije tvrdile kako su bile za krajnju popustljivost i pomirljivost prema drugoj strani, nisu se mogle dogovoriti oko preliminarne podjele pretpostavljenih bosanskih zastupničkih mandata.⁷²

Vodstvo HPS-a za Hercegovinu vodilo je samostalno pregovore s HTS-om o mogućoj izbornoj suradnji. Međutim, ti pregovori nisu od svog početka vođeni pod sretnim okolnostima. Naime, sarajevsko glasilo HTS-a, “Hrvatska Sloga”, pisala je protiv HPS-a dok je njegov hercegovački dio pregovarao s tamošnjim predstavnicima “težaka”.⁷³ Sa svoje strane hercegovački “pučkaši” su bili odrješiti - “HTS, ako ne sklopi sporazum s [Hrvatskom] Pučkom Strankom, u ovim će izborima nestati”.⁷⁴ Vodstvu HPS-a je bilo jasno da su ovdašnji pristaše HTS-a uglavnom prešli k Radiću, pa je zbog toga i računalo da će oslabljeni HTS relativno lako sklopiti izborni sporazum s, kako se još uvijek smatrao, najjačom hercegovačkom strankom, tj. HPS-om.

Zbog načelne odluke HTS-a da u izbore ide pod imenom HB-a, vodstvo hercegovačkog HPS-a odlučilo je da se pregovori između ovih dviju stranaka odgode do 31. siječnja 1923, tj. do okončanja glavne skupštine H(P-R)SS-a u Zagrebu. U ime HPS-a na tu je skupštinu delegiran fra Dane Zubac. Kao rezultat pregovora između fra Zupca i S. Radića, na mostarsko vodstvo HPS-a je stigla brzojavka, datirana u Zagrebu 31. siječnja 1923., iz koje je bilo razvidno da od izborne suradnje neće biti ništa, jer "Radić izlazi posve samostalno".⁷⁵ Tom je prilikom Glavni odbor H(P-R)SS-a, također, poručio vrlo neugodnu istinu bosanskim "težacima": "Vodstvo Hrvatske Težačke Stranke u Bosni smatramo mi običnom pokvarenom gospodom i držimo za svoju dužnost učiniti sve, što možemo, da hrvatski seljački narod u Bosni bez razlike vjere dobije onakove zastupnike kakav je sam, tj. seljačke republikance".⁷⁶ Time su bila definitivno pokopana sva nastojanja za postignuće izborne suradnje hrvatskih stranaka u Hercegovini.

Iako pregovori s HTS-om u cjelini nisu uspjeli, vodstvo HPS-a je pregovaralo i s onim njegovim dijelom koji se okupljao oko I. Pavičića, te s radništvom i "neutralnim" Hrvatima, tj. s grupacijom poznatom pod imenom "Složni Hrvati, seljaci i radnici".⁷⁷ Prema Pavičićevim riječima ta je politička grupacija nastala iz sljedećih razloga:

"Naš pokret u Bosni i Hercegovini ima svrhu da uvjeri Hrvate u Bosni i Hercegovini da se samo aktivnim radom unutar Države dade postići neki politički uspjeh. Prema tome mi smo protivnici apstinentske politike gosp. Radića [...]. Hrvati u Bosni i Hercegovini dolaze do osvjedočenja da je u prvom redu sudbina i napredak Bosne i Hercegovine uvjetovana opstankom ove naše Države, a u drugom redu kada bi, recimo, došlo do ostvarenja Radićeva programa, da Bosna i Hercegovina ne bi došla u njegovu interesnu sferu već u interesnu sferu Srbije. [...] Naša stranka neće biti filijala nijedne postojeće stranke već samostalna stranka bosansko-hercegovačkih Hrvata koja će, uz priznanje monarhije i postojećih državnih zakona, nastojati da se ova naša država uredi tako da može napredovati. Tražit će u prvom redu **reviziju Ustava** parlamentarnim putem ne iz kakovih državopravnih ili historičkih tradicija, odnosno aspiracija, već iz ekonomske nužde, jer smo uvjereni, da će brzo doći do osvjedočenja svih kojima je stalo do napretka ove države, da su glavni razlog nezadovoljstva u državi mnogo više privredni i administrativni razlozi nego čisto politički".⁷⁸ Pregovori Pavičića i "pučkaša" okončani su izbornim sporazumom.⁷⁹

U svezi s nositeljima kandidatskih lista, uglavnom se raspravljalo o osobama za tuzlanski i sarajevski izborni okrug. Za nositelja liste u Sarajevu postavljen je I. Pavičić kao "čovjek, koji bi jedini bio kadar okupiti oko sebe ogromnu većinu Hrvata".⁸⁰

Vodstvo HPS-a je za taj izborni sporazum ustvrdilo da uz njega "pristaje velika većina Hrvata u Bosni", tj. "Hrvatska Pučka Stranka, razboritiji dio Hrv[atске] Težačke Stranke, neutralni Hrvati i radništvo".⁸¹ O političkim protivnicima na ovim izborima, prvenstveno HTS-u, pisalo se kao o "par bolesno ambicioznih propalih veličina".⁸²

Predviđajući svoje izborne rezultate na predstojećim izborima "pučkaši" uopće nisu dvojili u svoj izborni uspjeh. Očekivali su da će u Hercegovini dobiti "relativnu većinu".⁸³ U Bosni su, također, očekivali pobjedu i to zahvaljujući suradnji s Pavičićevom grupom.⁸⁴

Vodstvo HPS-a bilo je svjesno da je "pučkašima" na ovim izborima H(P-R)SS najopasniji konkurent. Uoči samih izbora, "pučkaški" je tisak pisao da je Radić "izdao svojim pri-

stašama i kortešima zapovijed: 'Popovce' treba uništiti, jer nam oni najviše smetaju! Ni jedan zastupnik od HPS ne smije biti izabran!'.⁸⁵

Vodstvo HTS-a je Pavičićevu izbornu koaliciju držalo dostojnom njegove, očito poznate, političke prevrtljivosti.⁸⁶

H(P-R)SS je u Bosni i Hercegovini počeo intenzivnije razvijati svoje političko djelovanje od 1922., kada su i stvoreni njegovi prvi stranački odbori. No, utjecaj te stranke bio je prisutan i nešto ranije, pogotovo preko stranačkoga glasila "Slobodni Dom" koje je imalo svoje pretplatnike već i prije 1922.⁸⁷

HTS je kao član HB-a dosta pridonio popularizaciji H(P-R)SS-a i njegovih programskih načela u Bosni i Hercegovini. Vodstvo i aktivisti HTS-a, prije isticanja kandidatskih lista, često su se predstavljali kao "radićevci", te su najavljivali i svoje glasačko opredjeljenje za H(P-R)SS, ako on izađe sa svojom izbornom listom u Bosni i Hercegovini.⁸⁸ Ranije spomenuto nastojanje dijela vodstva HTS-a da dođe do isticanja zajedničkih kandidatskih lista s H(P-R)SS-om u okviru HB-a, doživjelo je potpuni neuspjeh, koji je doveo do podjela u redovima te stranke.⁸⁹ Stoga se dio nezadovoljnih "težaka" odlučio na samostalan nastup na ovim parlamentarnim izborima.⁹⁰

U Hercegovini, gdje je H(P-R)SS uspješno razvio svoje djelovanje i gdje je broj njegovih pristaša naglo porastao pred izbore, vodstvo HTS-a se suglasilo da u mostarskom izbornom okrugu nastupi na zajedničkoj listi s H(P-R)SS-om. Nositelj liste je bio Nikola Precca, bivši narodni zastupnik HTS-a, u Ustavotvornoj skupštini.⁹¹ To je, zapravo, bio ustupak koji je H(P-R)SS učinio onom dijelu HTS-a koji je bio za nastavak suradnje hrvatskih stranaka neovisno o postojanju HB-a. Usprkos tog dogovora, dio nezadovoljnih hercegovačkih "težaka" postavio je svoju kandidacijsku listu čiji je nositelj bio Matej Korđić.⁹²

Ožujski parlamentarni izbori bili su prva prilika da Radić provjeri do koje je mjere njegova stranka stekla povjerenje bosansko-hercegovačkih Hrvata. Svoj samostalni nastup na izborima Radić je pripremao preko svoga tiska⁹³ i agitatora.⁹⁴ Jedna od bitnih karakteristika Radićevog nastupa u bosanskim izbornim okruzima bilo je kandidiranje člana stranke iz - Hrvatske.⁹⁵

U borbi za zastupničke mandate H(P-R)SS je računao i na potporu muslimanskog stanovništva, što nije bilo posve realno očekivanje.⁹⁶

Sudjelovanje birača na drugim parlamentarnim izborima bio je znatno veći nego na onima za Konstituantu. U Bosni i Hercegovini tada je evidentirano 488.498 birača, od kojih je 379.837 pristupilo glasovanju.⁹⁷

HPS za Bosnu, u koaliciji s grupom I. Pavičića, dobio je u pojedinim izbornim okruzima sljedeći broj glasova: 1. sarajevski: 1047, 2. tuzlanski: 1317, travnički: 1213, banjalučki: 1233. HPS za Hercegovini dobio je u mostarskom izbornom okrugu 2160 glasova.⁹⁸ U cijeloj Bosni i Hercegovini HPS je dobio 6970 glasova,⁹⁹ što nije bilo dostatno za osvajanje niti jednoga zastupničkog mandata. Drugim riječima, stranka hrvatskih seniora našla se na marginama političkog života.

HTS je u pojedinim izbornim okruzima dobio sljedeći broj glasova: 1. sarajevski: 740, 2. travnički: 1134, 3. banjalučki: 3642.¹⁰⁰ Dakle, ukupno 5516 glasova,¹⁰¹ što je bilo nedovoljno za osvajanje zastupničkog mandata. Ostvareni izborni rezultat označio je konačni nestanak te stranke iz političkoga života bosansko-hercegovačkih Hrvata.

H(P-R)SS je bio apsolutni pobjednik među hrvatskim političkim strankama. U pojedinim izbornim okruzima, on je ostvario sljedeće rezultate: 1. sarajevski: 5775, 2. tuzlanski: 8906, 3. travnički: 18.619, 4. bihacki: 2352, 5. banjalučki: 10.215 i 6. mostarski: 22.045 (obje liste).¹⁰² Radićeva je stranka dobila ukupno 67.912 glasova,¹⁰³ što je bilo dovoljno za devet zastupničkih mandata.¹⁰⁴

Nakon ožujjskih parlamentarnih izbora 1923., Radić je gotovo u potpunosti uzeo u svoje ruke hrvatsku politiku u Bosni i Hercegovini.

LITERATURA:

Banac, I. (1988.), *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, Globus.

Čulinović, F. (1952.), *Razvitak jugoslavenskog federalizma*, Zagreb, Školska knjiga.

Čulinović, F. (1961.), *Jugoslavija između dva rata*, I, Zagreb, Historijski institut Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Glojnarčić, M. (1940.), *Borba Hrvata. Kronika dvaju desetljeća političke povijesti (1919-1939)*, Zagreb, Naklada Antuna Velzeka.

Horvat, R. (1942.), *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, Kulturno-historijsko društvo "Hrvatski rodoljub".

Išek, T. (1981.), *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u B i H do zavođenja diktature*, Sarajevo, Svjetlost.

Janjatović, B. (1983.), *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi. Hrvatski radnički savez 1921-1941. godine*, Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost - Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske.

Krišto, J. (1994.), *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.

Krizman, B. (1972.), *Stjepan Radić - život - misao - djelo*. U: *Korespondencija Stjepana Radića 1885-1918*, 1, Zagreb, Sveučilište u Zagrebu - Institut za hrvatsku povijest.

Matijević, Z. (1998.), *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest - Dom i svijet.

Matijević, Z. (2000.), *Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.-1919.)*, *Croatica christiana periodica*, 24(46): 121-162.

Matijević, Z. (2000.), *Duvno/Tomislavgrad i tri hrvatske političke stranke u razdoblju od 1919. do 1929.* U: Krišto J. (ur.), *Duvanjski zbornik* (str. 249-274), Zagreb - Tomislavgrad, Hrvatski institut za povijest - "Naša ognjišta" - Zajednica Duvnjaka Tomislavgrad.

Matković, H. (1963.), Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji. U: Janković D. (ur.), *Istorija XX veka*, (str. 5-132), Beograd, Institut društvenih nauka Odeljenje za istorijske nauke.

Matković, H. (1999.), *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, P.I. P. Pavičić.

Šehić, N. (1991.), *Bosna i Hercegovina 1918-1925. - privredni i politički razvoj* -, Sarajevo, Institut za istoriju u Sarajevu.

Šilić, R. (1978.), *Fra Didak - provincijal (27. 5. 1919. - 3. 2. 1922.)*. U: Ćorić D. (ur.), *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb - Mostar, Kršćanska sadašnjost - Provincijalat hercegovačke franjevačke provincije.

Bilješke

¹ O nastanku i djelovanju Seniorata opširnije vidi: Zlatko MATIJEVIĆ, Hrvatski katolički sniorat i politika (1912.-1919.), *Croatica christiana periodica*, Zagreb, 24/2000., br. 46, 121-162.

² Opširnije o ishodištima, nastanku i djelovanju Hrvatskoga katoličkog pokreta u prva dva desetljeća XX. stoljeća vidi: Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, 1994.

³ O pokušajima stvaranja jedinstvene Jugoslavenske pučke stranke opširnije vidi: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslaventstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb, 1998., 92-106.

⁴ Hrv. pučka stranka u Hercegovini, *Narodna Politika* (dalje: *NP*), Zagreb, 2/1919., br. 116, 4.

⁵ Osnivanje HPS za Hercegovinu, *Narodna Sloboda* (dalje: *NS*), Mostar, 1/1919., br. 33, 1.

⁶ Kako se organizira HPS, *NS*, 1/1919., br. 34, 1.

⁷ K., Nesloga i felonija, *Hrvat*, Zagreb, 1/1919., br. 35, 1.

⁸ Hrvoje MATKOVIĆ, Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji, u: [Dragoslav JANKOVIĆ, ur.], *Istorija XX veka*, ZR, V, Beograd, 1963., 30.

⁹ K., Nesloga i felonija, *Hrvat*, 1/1919., br. 35, 1.

¹⁰ Osnutak HPS za B i H., *Seljačke Novine* (dalje: *SN*), Zagreb, 2/1919., br. 17, 2.

¹¹ H. P. S. za B i H, *NP*, 2/1919., br. 119, 1.

¹² K., Nesloga i felonija, *Hrvat*, 1/1919., br. 35, 1.

¹³ Isto.

¹⁴ H. MATKOVIĆ, Hrvatska zajednica, 30.

¹⁵ U znak sloge, *Hrvat*, 1/1919., br. 76, 2.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Pučka skupština u Docu, *Hrvat*, 1/1919., br. 79, 5.

¹⁸ H. MATKOVIĆ, Hrvatska zajednica, 31. Na prvoj redovnoj sjednici HTS-a, održanoj sredinom rujna 1919., konstituiran je Glavni odbor stranke: fra Jozo Markušić, predsjednik,

Ante Milorad, Ivica Pavičić i Marko Dragoje, potpredsjednici, Jure Šutej, Ante Odić i Nikola Precca, tajnici. (Isto.) Zanimljivo je da J. Sunarić, koji je, navodno, stajao iza odluka travničke skupštine, nije ušao u vodstvo novoosnovane stranke. On je, kako se tada govorilo, ispred sebe isturio - "štatiste". (Nusret ŠEHIĆ, *Bosna i Hercegovina 1918-1925. - privredni i politički razvoj* -, Sarajevo, 1991., 130.)

¹⁹ Izjava svijesnih svećenika u Bosni, *NS*, 1/1919., br. 59, 1.

²⁰ Vidi. Z. MATIJEVIĆ, Duvno/Tomislavgrad i tri hrvatske političke stranke u razdoblju od 1919. do 1929., u: [J. KRIŠTO, ur.], *Duvanjski zbornik*, Zagreb - Tomislavgrad, 2000., 249-274.

²¹ N. ŠEHIĆ, n. dj., 130.

²² Vidi: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike*, 49.

²³ H. MATKOVIĆ, Hrvatska zajednica, 31.

²⁴ N. ŠEHIĆ, n. dj., 131.

²⁵ Tomislav IŠEK, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u B i H do zavođenja diktature*, Sarajevo, 1981., 112.

²⁶ Pučkaši razbijači sloge Hrvata, *Hrvatska Sloga* (dalje: *HS*), Sarajevo, 2/1920., br. 233, 1-2.

²⁷ Ko je razbio slogu među Hrvatima?, *HS*, 2/1920., br. 237, 1.

²⁸ Klerikalci protiv federacije, *Hrvat*, 2/1920., br. 178, 1.

²⁹ - lj. -, Hercegovina pred izborima, *NP*, 3/1920., br. 206, 3.

³⁰ Nav. prema: Rufin ŠILIĆ, Fra Didak - provincijal (27. 5. 1919. - 3. 2. 1922.), u: [Didak ČORIĆ, ur.], *Fra Didak Buntić. Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb - Mostar, 1978., 100.

³¹ Tomislav IŠEK, n. dj., 144. "Uz pučku stranku pristaje veći dio Hrvata Hercegovine, veći dio svećenstva i manji dio hrvatske svjetovne inteligencije. Uz HTS pristaju Hrvati Bosne, gotovo svi fratri franjevci, [...] te veći dio svjetovne hrvatske inteligencije. U svom programu gotovo da se obadvie stranke podpunoma slažu [...]. Ali pravi razlog ovome [stranačkom] raskolu Hrvata jest osobito u tom, što u jednoj i drugoj stranci ima takve gospode, koja kao da su se obvezala upregnuti bosansko-herc.[egovačke] Hrvate pod kola Korošćevoga Jug.[oslavenskog] kluba odnosno Nar.[odnog] kluba, tj. u jaram beogradske vladine politike". (Bosansko-hercegovački Hrvati i HPSS, *Slobodni Dom* /dalje: *SD*/, Zagreb, 14/1920., br. 26, 2.)

³² Podaci preuzeti iz: N. ŠEHIĆ, n. dj., 157.

³³ Isto. Nešto drugačije podatke o broju izbornika vidi: Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., 102-103.

³⁴ N. ŠEHIĆ, n. dj., 169.

- ³⁵ Isto. Popis "pučkaških" kandidata za sarajevski, banjalučki i travnički izborne okrug vidi: Kandidatska lista HPS za okrug sarajevski, *NP*, 3/1920., br. 227, 3.; Kandidatske liste HPS, *NP*, 3/1920., br. 216, 1.
- ³⁶ HPS je kandidirao dvadeset i dvojicu težaka, svojih pristaša. (N. ŠEHIĆ, n. dj., 169.)
- ³⁷ Gledajući prema izbornim okruzima broj glasača i postotak njihova izlaska na izbora za Ustavotvornu skupštinu izgledao je ovako: 1. banjalučki okrug: 68.079 (68,17%), 2. bihački: 37.996 (74,85%), 3. mostarski: 49.817 (74,16%), 4. sarajevski: 46.650 (60,84%), 5. travnički: 52.111 (69,43%), 6. tuzlanski: 76.303 (71,49%). (Isto, 176.)
- ³⁸ Podaci preuzeti iz: R. HORVAT, n. dj., 102-104.
- ³⁹ Podaci preuzeti iz: N. ŠEHIĆ, n. dj., 176.
- ⁴⁰ Detaljne podatke o izbornim rezultatima u mostarskom izbornom okrugu vidi: Službeni podaci o izborima u Hercegovini., *NS*, 2/1920., br. 61, 1-2.
- ⁴¹ R. HORVAT, n. dj., 103.; Mandati HPS za Konstituantu, *SN*, 3/1920., br. 43, 1-2.
- ⁴² N. ŠEHIĆ, n. dj., 179.
- ⁴³ Isto.
- ⁴⁴ Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike*, 157.
- ⁴⁵ H. MATKOVIĆ, Hrvatska zajednica, 63-64.
- ⁴⁶ Cjelovit tekst "Nacrta" vidi: Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike*, 317-321.
- ⁴⁷ Ferdo ČULINOVIĆ, *Razvitak jugoslavenskog federalizma*, Zagreb, 1952., 97.; ISTI, *Jugoslavija između dva rata, I*, Zagreb, 1961., 326-327.
- ⁴⁸ F. ČULINOVIĆ, *Razvitak jugoslavenskog federalizma*, 99, ISTI, *Jugoslavija između dva rata, I*, 328-329, H. MATKOVIĆ, n. dj., 73-77.
- ⁴⁹ I. BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988., 327.
- ⁵⁰ Isto, 272-273.
- ⁵¹ Borba se nastavlja, *NP*, 4/1921., br. 145, 1.
- ⁵² A. K., Jugoslavenski klub, *HS*, 3/1921., br. 143, 1-2.
- ⁵³ Vidi: Bogran KRIZMAN, Stjepan Radić - život - misao - djelo, u: *Korespondencija Stjepana Radića 1919-1928, 2*, Zagreb, 1973., 75-76; H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999., 95-98.
- ⁵⁴ O Hrvatskom radničkom savezu opširnije vidi: Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politika Hrvatske seljačke stranke prema radničkoj klasi. Hrvatski radnički savez 1921-1941. godine*, Zagreb, 1983.
- ⁵⁵ Do prvih neposrednih kontakata između HTS i H(P-R)SS-a došlo je još početkom siječnja 1921. (T. IŠEK, n. dj., 117)
- ⁵⁶ H. MATKOVIĆ, Hrvatska zajednica, 82.
- ⁵⁷ Josip ANDRIĆ, Možemo li u izbornu slogu s drugim strankama?, *SN*, 6/1923., br. 2, 2.

- ⁵⁸ Isto.
- ⁵⁹ Nav. prema: B. KRIZMAN, n. dj., 80-81.
- ⁶⁰ T. IŠEK, n. dj., 139.; Zajednički istup HTS i HPS u Bosni, *Hrvat*, 5/1923., br. 854, 1.
- ⁶¹ Pokret za slogu bosanskih Hrvata u izborima, *Hrvatske Pučke Novine* (dalje: *HPN*), Sarajevo, 3/1923., br. 2, 2.
- ⁶² T. IŠEK, n. dj., 139.
- ⁶³ Pokret za slogu bosanskih Hrvata u izborima, *HPN*, 3/1923., br. 2, 2.
- ⁶⁴ Izborni kompromisi u Bosni, *NP*, 6/1923., br. 9, 1.
- ⁶⁵ Isto.
- ⁶⁶ Isto.
- ⁶⁷ Isto.
- ⁶⁸ M. Laginja je u svoj "Dnevnik", pod nadnevkom od 17. siječnja 1923., zapisao da "Stjepan Radić, neki dan nije htio primiti ni prof. Jankovića ni još nekog, a kasnije ni dra Pavičića iz Bosne, koji su mu imali predočiti pogibelj ako u Bosni-Hercegovini, ne budu izbori pod geslom 'Hrvatskoga bloka', nego pod samom firmom hrv.[atske] rep.[ubli]kanske[selj.[ačke] stranke. [...]". (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Zbirka starih i rijetkih knjiga i rukopisa, "Dnevnik" M. Laginje, R-6261/III.)
- ⁶⁹ HTS vezane ruke?, *NP*, 6/1923., br. 23, 2.
- ⁷⁰ Izborni sporazum, *NP*, 6/1923., br. 20, 2.
- ⁷¹ Prilike u HTS, *NP*, 6/1923., br. 33, 1.
- ⁷² Isto.
- ⁷³ Isto.
- ⁷⁴ Isto.
- ⁷⁵ Razbijači sloge Hrvata u Hercegovini, *NS*, 5/1923., br. 5, 2.
- ⁷⁶ Nav. prema: H. MATKOVIĆ, Hrvatska zajednica, 94.
- ⁷⁷ Vidi: T. IŠEK, n. dj., 143-144.
- ⁷⁸ Pobude i ciljevi nove stranke u Bosni. Razgovor s dr. Iv.[anom] Pavičićem, *Novo Doba*, Split, 6/1923., br. 215, 2.
- ⁷⁹ Pokret za izbornu slogu bosanskih Hrvata., *Izborni Glasnik Složnih Hrvata, Seljaka i Radnika* /dalje: *IGSHSiR*/, Sarajevo, [1]/1923., br. 1, 3.
- ⁸⁰ Isto. Vidi: Kandidatske liste "Složnih Hrvata, seljaka i radnika", *IGSHSiR*, [1]/1923., br. 2, 1.; Naša kandidatska lista u Banja Luci, *IGSHSiR*, [1]/1923., br. 3, 1.; Izborna borba. Kandidatska lista, *NP*, 6/1923., br. 44, 2.
- ⁸¹ Pokret za izbornu slogu bosanskih Hrvata, *IGSHSiR*, [1]/1923., br. 1, 3.
- ⁸² Isto.
- ⁸³ HPS u izbornom pokretu, *Hrvatska Obrana*, Osijek, 22/1923., br. 8, 1.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Izgledi HPS, *NP*, 6/1923., br. 54, 1.

⁸⁶ “Kao đak bio je ljuti pravaš, čak frankovac, ali došavši u Bosnu, u službu, prometne se odjednom u ljutog klerikalca, Udrugasa, jer mu se činilo, da će ga Štadlerov upliv iznijeti na površinu i takav ostade sve do smrti Štadlerove. Kada su iza prevrata bos.[an-sko]-herc.[egovački] Hrvati složno opet oživili političku Hrvatsku Nar.[odnu] Zajednicu, posta on sada Zajedničarom, a malo zatim ljutim pučkašem. Pošto su Hrvati na svojoj velikoj narodnoj Skupštini u Travniku 15. kolovoza 1919. stvorili jaku polit.[ičku] organizaciju ‘Hrvatsku Težačku Stranku’, zablješti mu ova oči, te on videći, da je bolje biti u njoj, preskoči s najvećom lakoćom iz ‘pučke’ u ‘težačku’, koja mu 1920., najviše pomoću dra Jure Šuteja, podjeli mandat za nar.[odnog] zastupnika. Leteći tako od jedne stranke do druge, ko dijete za svjetlom, mislilo se, da će se ustaliti i da će biti ozbiljan. Nu djetinja njegova narav [...] ne dade mu mira”. (“Dr. Ivica Pavičić i Mato Špionjak”, *HS*, 5/1923., br. 44, 2.)

⁸⁷ T. IŠEK, n. dj., 114, 126.; N. ŠEHIĆ, n. dj., 229.

⁸⁸ N. ŠEHIĆ, n. dj., 227.

⁸⁹ Vidi. Zašto je razbijen Hrvatski Blok?, *HS*, 5/1935., br. 35, 2.

⁹⁰ Vidi: Kandidatske liste Hrvatske Težačke Stranke, *HS*, 5/1923., br. 47, 1. Kao zanimljivost ovih izbora valja spomenuti i odluku bosanskoga franjevačkog provincijalijata, da se njegovi članovi ne mogu kandidirati na izborima. Ta je odluka pogodila i fra Jaku Pašalića, uglednoga člana i narodnog zastupnika HTS-a. (Fra Jako odstupio, *Večernja Pošta*, Sarajevo, 3/1923., br. 489, 1.)

⁹¹ Vidi: Kandidatske liste Hrvatske Težačke Stranke, *HS*, 5/1923., br. 47, 1.; Hrvatski birači! Pristaše Hrvatske Težačke Stranke!, *HS*, 5/1923., br. 58, 1. O pregovorima bosanskih “težaka” i kandidaturi N. Prece opširnije vidi: T. IŠEK, n. dj., 143.

⁹² N. ŠEHIĆ, n. dj., 227. Kordićeva je kandidacijska lista svojevrсна neslužbena “radićevska” lista. O Kordićevom odnosu prema H(P-R)SS-u vidi: T. IŠEK, n. dj., 143.

⁹³ Radić je tako, početkom siječnja 1923., navodno, dobio pozdravno pismo od članova “Hrvatske Narodne Omladine” u kojem ga se molilo da kandidira “svoje ljude” u “cijeloj Bosni i Hercegovini”, jer “jedino žara ‘HRSS’ može održati jedinstvo hrvatskoga naroda, a sve ostalo pada”. (“Glas republikanske omladine iz Bosne.”, *SD*, 17/1923., br. 3, 5.)

⁹⁴ Vidi: Mirko GLOJNARIĆ, *Borba Hrvata. Kronika dvaju desetljeća političke povijesti (1919-1939)*, Zagreb, 1940., 134-137.

⁹⁵ N. ŠEHIĆ, n. dj., 227. Vidi: Kandidati HRSS u banskoj Hrvatskoj i izvan nje., *SD*, 17/1923., br. 10, 4., Izborne liste HRSS u B. i H., *HS*, 5/1923., br. 58, 2.

⁹⁶ N. ŠEHIĆ, n. dj., 230-231, 241.

⁹⁷ Isto, 238.; T. IŠEK, n. dj., 152. U pojedinim izbornim okruzima bio je sljedeći broj birača: 1. sarajevski: 77.357 (glasovalo: 56.706), tuzlanski: 103.848 (glasovalo: 82.148), travnički: 76.258 (glasovalo: 53.793), mostarski: 67.812 (glasovalo: 45.137), bihački ? (glasova-

lo: 43.905) i banjalučki: 108.733 (glasovalo: 83.302). (Podaci preuzeti iz: R. HORVAT, n. dj., 162-163.)

⁹⁸ Podaci preuzeti iz: R. HORVAT, n. dj., 162-163.

⁹⁹ U literaturi se navodi i podatak od 6367 dobivenih glasova. (T. IŠEK, n. dj., 152.)

¹⁰⁰ R. HORVAT, n. dj., 162-163.

¹⁰¹ U literaturi se navodi i podatak od 5468 dobivenih glasova. (T. IŠEK, n. dj., 152.)

¹⁰² R. HORVAT, n. dj., 162-163.

¹⁰³ U literaturi se navodi i podatak da je za H(P-R)SS palo 68.013 glasova. (N. ŠEHIĆ, n. dj., 241.)

¹⁰⁴ Gledajući prema izbornim okruzima izabrani su sljedeći kandidati H(P-R)SS-a: 1. Juraj Krnjević, odnosno njegov zamjenik M. Špionjak (tuzlanski), 2. Ivan Radić, Ivo Čelan i Nikola Turalija (travnički), 3. Pavle Radić (banjalučki) 4. "službena lista" N. Precce i "neslužbena lista" M. Kordića (mostarski). (R. HORVAT, n. dj., 162-163.)